

AZ EMPÁTIÁRÓL

Közelebb az emberi kölcsönhatások rejtett szféráihoz

HÓDI SÁNDOR

Különös, ám mégis mindannyiunkat érintő, társadalmi és lélektani hátterét tekintve nagy figyelmet érdemlő jelenség tárgyalására vállalkozott Buda Béla az *empátiáról* írott könyvében.

„A beleélés lélektana”, tekintettel a kapcsolatszegénység és kötődéshiány széles rétegeket érintő nyomasztó élményére, az emberi kontaktusteremtés általánosan tapasztalható nehézségeire, méltán számíthat az olvasók érdeklődésére.

De nemcsak a könyv tárgykörének különössége, hanem annak szerzője is hozzájárulhat a kíváncsi érdeklődéshez. Buda Béla neve ugyanis nem ismeretlen a lélektani problémák iránt érdeklődők körében. Sorra megjelenő publikációiban többnyire olyan témákhoz nyúlt eddig is, amelyekről korábban, nyelvterületünkön, kevés szó esett. Így a nevével fémjelzett munkák már eleve valamilyen újdonságot ígérnek. S mivel újszerűségük mellett ezek a munkák rendszerint az ember személyes életét közelről érintő kérdéseket tárgyalnak, Buda Béla méltán számolhat népes olvasótáborral.

Téma és szerző egyaránt megérdemli tehát figyelmüket. Annál is inkább, mivel Buda Béla ezt a munkáját — elég a négyoldalas és a mintegy száz címszóból álló tartalomjegyzéket átfutunk, hogy erről meggyőződhetünk — pszichológiai ismereteinek egyfajta összegezéséül szánta. Másként fogalmazva, az empátia vizsgálata megfelelő ürüggyel szolgált számára ahhoz, hogy ennek a kétségkívül nagyon sokfelé ágazó jelenségnek a kibontásával együtt, egyszersmind a különböző emberi relációkkal kapcsolatos gazdag ismeretanyagát egységes mű keretébe ágyazva mondhasssa el.

Ez egyébként könyvének nagyon árulkodó sajátossága. Az empátia

Buda Béla: Az empátia — a beleélés lélektana. Gondolat, 1978

sokféle vonatkozásának bőségesen tagolt leírásai ugyanis nem egy egységes koncepció kibontását szolgálják, nem annak szerves részeiként illeszkednek egymáshoz, hanem lazán kötődő, különböző irányba szétfutó gondolatsálak. Így aztán, habár az egyes részletek önmagukban véve tartalmas leírások, a könyv egészének szintjén az összefüggések aligha válnak áttekinthetővé az olvasó számára.

Persze tényleges szintézist Buda Béla nem is ígér olvasójának. A jelenleg elméleti összefüggéseinek kibontása és rendezett, egységes egészbe foglalása helyett — amint azt könyvének előszavában világosan értésünkre adja — az empátiát olyan fogalmi kategóriaként használja, amellyel mint sajátos „reflektorral” egy tudományterületet szándékozik megvilágítani és arról átfogó képet adni.

Ez volna tehát a könyv elsődleges célja. Az empátia fogalmának kibontása, pontosabban: e nehezen megragadható jelenség gyakorlati vonatkozásainak körülírása.

Közbevetőleg megjegyezve, ami az egyes fogalmak kibontásában rejlő lehetőségeket illeti, abban nehéz volna Buda Bélával egyet nem érteni. Az olyan komplex fogalmak ugyanis, mint amilyen például a „személyiség”, „érdek”, „akarát”, „tudat”, „tevékenység” — és sorolhatnánk még —, vagy történetesen az „empátia”, részletes kibontásuk esetén alkalmasnak bizonyulhatnak arra, hogy sajátos összefüggésből ugyan, de széles rálátást nyújtsanak a pszichológiára, egyaránt érzékeltetve ennek a tudománynak eredményeit, távlatait és hiányosságait. Még kevésbé van okunk kételkedni abban, hogy ezeknek a fogalmaknak a meghatározásából megszülethetők a következmények származnak, s hogy történetesen az empátia kapcsán személyiségünkről és társas kapcsolatainkról sok érdekes és fontos dolgot lehet elmondani. Mindebben nemcsak hogy mélységesen egyetértünk vele, de ennél egy lépéssel még tovább is mennénk, és azt mondanánk, hogy ha ezeknek a fogalmaknak a valóságbeli vonatkozásait kellő alaposággal kihámozzuk, ha az általuk fedett jelenségek értelmezését megfelelő társadalomfilozófiai összefüggésekbe ágyazzuk, jelzett fogalmaink szükségképp elvesztik titokzatosságukat, érthetővé és megragadhatóvá válnak anélkül, hogy magyarázatukra feltétlenül új elméletet kellene konstruálnunk. Szerzőnk azonban, bár kacérkodik ennek gondolatával — utalásaiból legalábbis arra lehet következtetni, hogy szükségét érzi az elméleti összefüggések kibontásának —, az empátia teoretikus kifejtése elől meghátrál. S bár csábítja az elméletalkotás, az „újfajta teória” kidolgozásának a lehetősége is, ezt nem vállalja.

Annak, hogy Buda Béla végül is sokkal szerényebb marad célkitűzéseiben, mint amennyire ambíciói serkentének — s amit felkészültsége a tárgyi tudást illetően lehetővé is tenne —, hogy elméletteremtés helyett beéri a jelenség „új szemléleti megközelítésével”, az összefüggések teoretikus kifejtése helyett az empirikus tapasztalatok értelmezésével, „fogalmi

elemzésével”, egyszóval ennek a meghátrálásnak nyilvánvalóan többféle oka is lehet. De az, amit magyarázatként ő maga kínál fel, hogy tudniillik „az elmúlt generációk elméletalkotóinak tévelygésai” hatottak rá elrettentően, hogy ezek a negatív tapasztalatok tették az „újfajta teória” lehetőségeivel szemben kételkedővé, csak csekély szerepet játszhatott ebben. Mint ahogy „az empátia alapjáról kifejlészthető gondolatrendszer” rendkívüli viszonylagosságára való hivatkozás sem szolgál meggyőzősünkre, hiszen önmagában véve a szemléleti keret — nem kevésbé eltűzött — viszonylagossága aligha jelentheti tényleges akadályát az empátia teoretikus összefüggései kibontásának. Ezeknél, az inkább csak önfelmentést szolgáló érveknél sokkal többet árul el a meghátrálás valódi okáról az a „program”, amit a szerző — mintegy a teoretikus fejtegetések ellenében — felkínál nekünk.

Azzal kapcsolatban, hogy voltaképpen mért is célszerű az empátia teoretikus kifejtését elejtenünk, s egyáltalán magát a teoretikus igényt egy másfajta — a pszichológia fejlődését ez idő tájt állítólag sokkal inkább serkentő — hozzáállásra felcserélnünk, Buda Béla a következőket írja: „... elmélet helyett szemléletről beszélve”, vagyis az előbbi helyett az utóbbira törekedve, „közelebb maradhatunk a pszichológia fejlődését ma talán egyedül elősegítő közvetítői, fordítói szerephez, szabadabban köthetünk egyes jelenségekhez, tényekhez, ha azt az alkalmazás igényei megkövetelik, és bizonyíthatjuk, hogy van a lélektan alkalmazásának egy olyan módja, amely nem eljárást, metódust visz valamilyen területre, hanem a pszichológia gondolkodásmódját veszi át, és ezt használja fel a problémák megvilágítására, új összefüggések megállapítására, és ezen át a társadalmi gyakorlat segítésére. Ha elmélet helyett csak egyszerűen a sajátos nézőpontú megvilágítást végezzük el, a leíráshoz, a jelenségek szintjéhez is közelebb maradhatunk.” (Lásd 16. old.)

Ez világos beszéd, amely nem hagy kétséget affelől, hogy szerzőnk az empátia tárgyalásában nem kíván elszakadni a jelenségszint értelmezésétől és az értelmezésnek attól a módjától, amit számára a pszichológia eklektikus formája jelent.

Önmagában véve persze a törekvés helyessége nem vitatható. Szükség van a pszichológiában erre a „közvetítői”, „fordító” szerepre; nem kevésbé a pszichológiai gondolkodás népszerűsítésére. Csak éppen nem közböbs, hogy az egyes irányzatok, koncepciók között meglévő elvi különbségek összemosása milyen eredményhez vezet. Mint ahogy az sem érdektelen, hogy a „pszichológiai gondolkodás” nevében milyen szemléletmódot kínálunk fel a „problémák megvilágítására (...) és ezen át a társadalmi gyakorlat segítésére”. Márpedig, ha nagyvonalúan eltekin-tünk elméleti előfeltevéseink és szemléletmódunk ideológiai vonatkozásai-nak tisztázásától, s ha okfejtésünkben pusztán a tények, meglátások és elméletek „logikai egyezésére” támaszkodunk azok ideológiai tartalma-

nak egyeztetése helyett, szándékunk tisztessége aligha fogja tudni szavaltolni teljesítményünk értékét.

Az empátia tárgyalása Buda Bélánál nem nélkülöz bizonyos mérvű kritikát. Átgondolt és körültekintő a dolgokhoz való hozzáállása, mint ahogy kritikai észrevételei is többnyire jogosak és helytállóak. Ennek ellenére, mivel tartózkodik az empátia ideológikus vonatkozásainak érintésétől, eklektikus marad szemlélete, és ez bizony nem maradhat következmények nélkül.

Hogy csak a legszembetűnőbbeket említsük: könyvének terjengőssége és rendszernélkülisége elsősorban ennek tudható be.

Az empátia tárgyalásához szükséges információs anyagon túl, Buda Béla könyvében sok olyan kérdést is felszínre hoz, amelyek, ha egyéb vonatkozásban érdekesek is, a fő mondanivalóról inkább csak elterelik a figyelmet. A könyv terjengősségében a kritikai szelekció hiányának éppoly szerepe van, mint az ideológiai bizonytalanságnak abban, hogy szerzőnk minden szellemi nagyságot, akit csak megidéz, egyforma tisztelettel övez, minden elméletet, elgondolást, ötletet, amit hasznosíthatónak vél, különösebb fenntartás nélkül épít be művébe. A rendszerező elv és a szükséges szelekció hiánya végül is azzal a következménnyel jár, hogy az empátiával kapcsolatos érdekes és eredeti fejtegetések helyére a pszichológia meddő ismeretanyaga kerül. A sok kitérő és aprólékos gond a részletekben néha már azt a benyomást kelti bennünk, hogy Buda Béla minden fejében levő ismeretet hiánytalanul szeretne az olvasó fejébe átültetni. Az ilyen lexikális jellegű ismeretterjesztés azonban aligha járhat a kívánt sikerrel, hiszen amit a szerző elmulaszt — a kérdéskörre vonatkozó ismeretanyagot szelektálni és belőle a lényegyet kiszűrni —, azt az olvasó még kevésbé tudja elvégezni.

Méltánytalanul járnánk el azonban, ha az empátia tárgyalásának teoretikus hiányosságaiért kizárólag vagy elsősorban a szerzőt marasztalnánk el. Hiszen amivel a pszichológia nem szolgálhat, azt ő sem nyújthatja nekünk.

Buda Béla már könyvének első lapjain kénytelen számot vetni a pszichológia elméletteremtési nehézségeivel. Az elméleti ellentmondások — és ebből fakadóan e tudomány legfőbb dilemmájának tartott kóros széttagoltság — okát azzal magyarázza, hogy a „pszichológiának nincsenek olyan „archimédieszi pontjai”, mint a természettudományoknak. Hiányzik a jól körülírható, jól objektíválható valóságzféra, amellyel foglalkoznia kellene, és hiányoznak az olyan módszerek is, amelyek segítségével a jelenség a vizsgálótól jól elkülöníthető és annak szubjektív befolyásától mentesíthető” volna (9. old.).

Ezt a magyarázatot azonban csak több-kevesebb megszorítással tudjuk elfogadni, hiszen a tulajdonképpeni okokat rejtve hagyja, illetve azokat kizárólag módszertani problémákra redukálja.

A pszichológiának valóban nincsenek „archimédeszi pontjai”, mint ahogy hiányzik az a „jól körülírható” valóság-szféra is, amellyel — az empirizmus egzakt követelményeinek eleget téve — foglalkozhatna. Tárgymeghatározása azonban éppen azért bizonytalan, mert a természettudományos módszertani törekvések a tudományos vizsgálódás határán túlra szorítják azt a szférát, amellyel a pszichológia foglalkozni hivatott volna. Tárgykör és módszertan összebékíthetetlen ellentétéről van tehát szó, amely ellentétben belül a tárgykör: a szubjektív szféra — lelki jelenségeink és emberi életünk individuális sajátossága —, a módszertan pedig: e kérdéskör tudományos vizsgálhatóságát megkérdőjelező ideológia.

Ebből az alapvető ellentétből fakadóan a pszichológián belüli módszertani problémák nemcsak akként jelentenek gondot, ahogyan azt Buda Béla megfogalmazza, hogy tudniillik miként lehetne a vizsgált jelenségeket elválasztani a vizsgáló szubjektív befolyásától. A vizsgált jelenségek szubjektív természete ugyanis legalább ennyire problémás. Hiszen a pszichológia nagy dilemmája valójában éppen az, hogy a tudományosság pozitívista kritériumait szem előtt tartva miként lehetne mentesíteni tárgykörét mindennemű szubjektivitástól. Másként szólva: miként lehetne empirikus vizsgálat tárgyává tenni az ember lelki életét anélkül, hogy konkrét szubjektumokról esne szó?

Mint ismeretes, különböző pszichológiai irányzatok és iskolák különbözőképpen oldották meg ezt a dilemmát. Többnyire a tárgykör rovására, vagyis erőszakosan leválasztva a szubjektív szférát konkrét anyagi hordozóiról; megfosztva lelki jelenségeinket mindennemű konkrét emberi tartalmuktól. Így aztán miközben a pszichológia legkülönbözőbb formáiban bizonyította, hogy érvényt tud szerezni a tudományosságot szavatoló módszertani előírásoknak, valójában az történt, hogy e tudományon belül (is) sikerült az embert dehumanizálni. Tulajdonképpen a pozitívizmus győzelméről és térhódításáról van szó, amely mint tudományos módszertan, mint gondolkodási formává szélesedett ideológia egyszerűen megátalja a pszichológiát abban, hogy a szubjektív szférával érdemben foglalkozhasson, hogy az ember — mindig személyes életekben testet öltő és mindig szubjektív élményekben megnyilvánuló — konkrét létbeli problémáihoz hozzászólhasson. És ha voltak vagy vannak is más irányú kísérletek, erőtlennek bizonyulnak ahhoz, hogy humanista törekvéseikkel a pszichológia főbb áramvonalaiival szemben ellensúlyozzák a szcientista elfoglaltságot.

Azt, hogy a természettudományoktól kölcsönzött módszertan mind erőteljesebb térhódítása, követelménnyé válása, ellentmondásokhoz vezet a pszichológiában, Buda Béla nagyon jól látja. Az okokat azonban megint csak sajátos módon, azaz ideológiai vetületük nélkül magyarázza. „Kialakult és általánossá vált az a törekvés — írja ezzel kapcsolatban —, hogy az ismereteket az empiria ellenőrzése alá kell bocsátani. Ilyen érte-

lemben tehát a pszichológia halad a tudományosság szigorúbb kritériumai felé." Ennek a — véleménye szerint mint látjuk pozitívan értékelt — folyamatnak, határt szab az a körülmény, hogy a pszichológia tárgykörébe eső, az embereket leginkább érdeklő jelenségek „nagyon illékonyak, nem bonthatók részekre, mert akkor elvesztik értelmüket és azokat a vonásaikat, amelyek miatt vizsgálni érdemes őket”. (Lásd 12. old.) Találhatóan a behaviourizmust hozza fel annak igazolására, „hogyan foszlanak szét jelentéktelen elemekre a bonyolult összefüggések, ha könnyörtelesen a megfogható változók lebontására törekszik a tudományos kutatás”.

Buda Béla tehát felismeri, hogy bizonyos jelenségek vizsgálatában az empirikus módszerek csődöt mondanak, hogy a „tudományosság szigorúbb kritériumait” nem lehet nyakló nélkül alkalmazni. Csakhogy fenntartásai vannak az elméleti fejtegetések lehetőségeit illetően is. A pszichanalízis példáján illusztrálja, hogy a „bonyolult összefüggések egyoldalú kultusza”, „az egyes esetekben szerzett tapasztalatok általánosítása” miként csábíthatja a pszichológiát spekulatív elméletalkotásokra. S mivel a pszichológiát többször érte már — és nem is minden alap nélkül — a spekuláció vádjá, ennek veszélye ma, amikor mind nagyobb méreteket ölt a természettudományos módszerekre alapozó kutatás, érthetően bátortalanítóan hat vissza a teoretikus vizsgálódásra és az elméletalkotó szándéokra.

Ezt a kiúttalannak látott helyzetet — amely mögött nem nehéz ráismerünk a pszichológia tárgykörének és módszertani törekvéseinek, jelzett, ideologikus ellentmondásaira — Buda Béla az „empirikus követelmények és a komplexitás fenntartása” között mintegy természetszerűleg meglévő ellentétet magyarázza. Mivel a természettudományos módszerek ideologikus szerepének gyanúja fel sem merül benne, az empirikus módszerek hitelét nincs mi alapján megkérdőjeleznie. Így, ha e módszerek korlátlan alkalmazásának lehetőségével szemben meg is fogalmazza kételyeit, a fejlődés akadályát kénytelen mással, a dolgok természetéből fakadó körülménnyel, magyarázni.

De Buda Béla legalább nem titkolja, hogy tanácstalan. S ez már önmagában véve is jelzi, hogy beállítódása és törekvése mélyén ott érlelődik a tudományosságot jelentő akadémikus gondolkodás és a problémalátás korlátaival való szakítás. Erre egyébként múlhatatlanul szüksége van ahhoz, hogy társas viszonyaink és személyes életünk választ sürgető kérdéseivel foglalkozhasson.

„Nem tudjuk, hogyan alakul tehát a pszichológia jövője” — írja, de „úgy tűnik, hogy a módszerek számot tevő fejlődése a közeljövőben nem várható” (...), s inkább az „elméletek, a koncepciók, a komplex összefüggések fogalmi megragadása terén van kilátás a nagyobb fejlődésre. Itt van mód az alapjelenségek gondosabb meghatározására, az elvont

szakfogalmak közötti kapcsolatok jobb kimunkálására, és a különböző általánosítási szintű tudományos elméletek képzésének módszeres kutatására". (Lásd 13. old.)

Jövőt latolgató gondolatai súlypontozásával, irányjelzésével tökéletesen egyet is értenünk, ha fejtegetéseivel, bármilyen áttételesen vagy elvont formában, de a társadalomtudományok, és ezen belül a pszichológia elméletalkotásainak s fogalmi apparátusának szükséges ideológiakritikájára gondolna, és nem csupán „a különböző felfogások tényleges tapasztalatanyagát egyeztető munkának”, vagyis saját elméleti platformjának — eklekticizmusra való hajlamának — igazolását tartaná szem előtt. Jó okunk van hinni ugyanis, hogy szerzőnket jószerével csak ez utóbbi gond foglalkoztatja, hogy a „közvetítés” lehetősége és szükségessége felől szeretné meggyőzni olvasóit.

Nem mintha a „közvetítés” igényét tartanánk most egyszerűen kifogásolhatónak. Ezt változatlanul helyénvaló törekvésnek tartjuk. S nem utolsósorban éppen azért, mert elvileg egyetértünk Buda Bélával abban, amit újabb érvként alapállása mellett felhoz. Nevezetesen, hogy egymással összehétközhetetlenek látszó iskolák koncepcióiban meg lehet keresni a tapasztalati azonosságokat, iki lehet mutatni, hogyan és mért alakultak különböző elméletek a maguk sajátos formájában, s hogy „milyen előfeltevések és milyen logikai műveletek játszottak ebben közre”. (lásd 14. old.). Csakhogy — és itt erre fektetnénk a hangsúlyt — éppen ennek a munkának az elvégzése igényli elsősorban azt a kritikai számvetést, ami az elvont fejtegetések vagy a tényekkel és számadatokkal körülbástyázott érvelések mélyén kimutatja ezek ideológiai vetületét. Enélkül, önmagában véve pusztán a gondolati előfeltevések, fogalmak, tapasztalati anyagok és logikai műveletek egyeztetése és összevetése fabatkát sem ér. Hiszen túl sok értelme már csak azért sem lehetne egy ilyen összevetésnek, mert a tudományos kutatás és elméletalkotás társadalmi-ideológiai szerepkörének tisztázása nélkül vajon miféle szellemi pillérekre is alapozhatnánk azt a „közvetítői tárgyilagosságot”, azt a „kritikai hozzáállást”, amellyel Buda Bélával felülvizsgálhatnánk a különböző pszichológiai koncepciók érvényét, s amellyel a helyesnek ítélt meglátásokat a téves mozzanatoktól elkülöníthetnénk.

Mindazt a bizonytalanságot, amit a megalapozott társadalomfilozófiai vagy — tisztesség ne essék szólván — világnézeti irányjelzés hiánya jelent, Buda Béla maga is érzi. Még ha ezt ő maga másként is éli meg, ha bizonytalanságáért az elvi összefüggések ismerethiánya helyett a tudományos kutatás „megbízható” kiindulópontjának hiányát teszi is felelőssé. Mert vissza-visszatérve korábbi gondolatára, Buda Béla úgy vélekedik, hogy személyiségünk és emberi viszonyaink azért állnak a kiismerhetetlenségig bonyolult összefüggésben előttünk, mert „nem találtuk meg a tudományos kutatás olyan kiindulópontját, mint amilyen például a ké-

miában az elemek vegyülési törvényének meghatározása volt”. S azért van annyi pszichológiai irányzat és iskola, mert e bizonytalanságból fakadóan csak viszonylagos és időleges állandókkal dolgozhatunk, s így úgyszólván tetszés szerint alakítható ki olyan gondolatrendszer, amely jogot formálhat személyiségünk egészének vagy lelki életünk bármely vonatkozásának értelmezésére.

Eltekintve attól, hogy *mindennapi tevékenységünk tárgyi jellegében, és személyiségünk által interiorizált, konkrét élettélményként bennünk szubjektív formát öltő társadalmi viszonyainkban* az olyannyira áhított „megbízható” kiindulási pont a pszichológia számára éppenséggel adva volna — egyébként ennek fel nem ismerése vagy el nem fogadása úgyszólván a pszichológia ideologikus szerepvállalásaival magyarázható —, mindenképpen naivitás azt hinnünk, hogy az alapelvek és kiindulótételek megválasztása, a különböző koncepciók létrejötte, ütközése és konfrontálódása a merő véletlen műve volna; hogy a (törekvéseik mélyén különböző érdekeket képviselő) pszichológusok lelkes egymásra találása, a felhatalmazott (de merőben ellentétes társadalmi értékeket képviselő) gazdag ismeretanyag termékeny összegezése valóban csak a kutatás megbízható kiindulópontjának hiányán múlna.

De hogy félreértés ne essék: megjegyzéseinkkel nem Buda Béla lélelmódjának hiányosságait szeretnénk taglalni, vagy azokat bizonygatni Buda Béla kezdeményezése és törekvése, a szubjektív szféra, a valós emberi problémák felé történő „nyitása” éppen eléggé úttörő jellegű ahhoz, hogysem efféle számonkérésekre lehetne gondolnunk. Ámde éppen azért, mert törekvése lényegével egyetértünk, mert azt rokonszenvesnek találjuk célkitűzéseiben, rá kell mutatnunk azokra a buktatókra, amelyek megkerülhetetlenné válva úton-útfélen felütik fejüket, ha a pszichológia ideologikus vonatkozásainak szemérmesen hátat fordítunk.

Mert bizony ez a szemhunyas nemcsak az empátia vizsgálatát megelőző, azt mintegy gondolatilag előkészítő „szellemi platform” kidolgozása során bosszulja meg magát, hanem később, az empátia részletekbe menő tárgyalása során is. Vagy itt még inkább. Általában véve úgy, hogy — megfelelő szűrőrendszer híján — jelentős hangsúly esik szerzőnk fejtegetéseiben olyan fogalmi konstrukciókra és gondolattartalmakra, amelyek, lévén, hogy jelentésük és használatuk nem egyértelmű, az alapvetően helyénvaló megsejtésekre ráarakódva, ezeket keresztül-kasul átszöve, tulajdonképpen eltörleszolja az összefüggések mélyebb megértése elől az utat.

És éppen ettől a sajátosságától válik Buda Béla könyve nagyon nehezen értékelhetővé. Egyfelől ugyanis a könyv alapvető gondolatai — kitapogatható tételei —, megmaradva az általánosságok szintjén, igazak. Legalábbis abban az értelemben, hogy némi „empátiával” belemagyarázhatjuk az általunk helyesnek vélt meglátásokat. Másfelől azonban elna-

gyoltságuk és kidolgozatlanságuk miatt a felvillantott gondolatok mennyi más értelmezés számára is lehetőséget nyújtanak. Annál is inkább, mivel túlzott, már-már körülményessé váló óvatosságában, Buda Béla kerül mindenféle kizárólagosságot. Ha állít valamit, azt úgy teszi, hogy közben nem zárja ki más megközelítés, értelmezés, összefüggés lehetőségét. Ennélfogva, pusztán az olvasottakra alapozva, könyvével kapcsolatban aligha állíthatunk úgy valamit, hogy más „empátiás megközelítésből” ne lehetne következtetni akár annak az ellenkezőjére is. Hiába igyekszik hát a részletekben „tény és tárgyszerű” maradni, ez önmagában véve mit sem ér, ha a kellő szilárdságú és teherbírási gondolati-filozófiai váz nélkül, a mű összességében válik „gyúrhatóvá”, többértelművé.

Ahhoz, hogy *Az empátiáról* egyértelmű véleményt lehessen mondani, hogy a mű egészét, annak értékeit, mérlegelni lehessen, sorra kellene vennünk minden egyes tételét, elemezve ezeket célkitűzésük, elvont ideológikus tartalmuk s nem utolsósorban az empátia jelenséggörének átfogó értelmezési rendszerébe való illeszthetőségük szerint. Ami azonban, már csak terjedelmi okok miatt is, nyilvánvalóan képtelen vállalkozás volna, illetve kétséges, hogy egy ilyen nagyszabású elemzés a fáradságot egyáltalán megérné-e. Lemondva ezért értékelésünkben a „teljesség igényéről”, az alábbiakban néhány szemelvény és kiragadott példa alapján érzékeltetnénk, hogy mit és mennyit sikerült Buda Bélának — megmaradva a dolgok jelenségszintjénél — az empátia jelenséggöréből megragadni.

Ha megpróbálnánk valamiképpen összegezni azt a nehezen körülírható jelenségegyüttest, amit az empátia fogalma takar, legcélszerűbb a szerző meghatározásánál maradnunk. E szerint az „empátia lényege az a megfigyelésen, tapasztalaton, következtetéseken alapuló állítás, hogy az ember sajátos képességével bele tudja élni magát a vele közvetlen kapcsolatban levő másik ember lelkiállapotába, ez a beleélés sajátos pszichés folyamatokat indít meg, amelyek révén fel tudja idézni magában az ember a másikban zajló indulatok, érzelmek és gondolatok tartalmát és azok összefüggéseit, és e felidézés révén jutunk el a másik ember megértésére”. (Lásd 15. old.) Ez az első, még szétfolyó és bizonytalan meghatározás, a későbbiek során többször is módosul, aszerint, hogy a jelenség mely vonatkozásai kerülnek előtérbe, hogy végül is valamelyest konkrétabb tartalmat nyerjen. Ennek értelmében az empátia jelensége egy „különleges kommunikációs esemény”, amely a verbális közlésen túli, ún. meta-kommunikációs szinten megnyilvánuló szubjektív pszichológiai tartalmakból áll össze. Amíg tehát egyfelől az empátia személyiségünk tulajdonosságát és képességét jelenti, másfelől a szokásosnál nagyobb fokú információs összeköttetést jelent ember és ember között. (Lásd 120. old.)

Hogy ennek a „különleges kommunikációs eseménynek” a mibenlétére jobban rávilágíthasson, Buda Béla széles körű áttekintést nyújt olvasóinak a kommunikációelmélet köréből, különös tekintettel a metakommu-

nikáció szerepére emberi érintkezéseinkben. S bár fejtegetése az adott gondolatrendszer szellemén belül maradvá világos és következetes, számunkra érvelése egészében véve mégsem eléggé meggyőző. Éspedig azért nem, mert a kommunikációelmélet — annak ellenére, hogy felettébb divatos és látszatra roppant tudományos — a pszichológia azon hamis elméleti konstrukciói közül való, amely spekulatív jellegéből fakadóan túlságosan felszíni és mesterkélt ahhoz, hogysem személyiségünk és társas viszonyaink létbeli összefüggéseinek árnyalt elemzésére alkalmasnak bizonyuljon. Az „árnyalt elemzés” hiányolása egyébként valójában merész szépítése a dolgoknak, hiszen a „meztelen igazság” az, hogy ez a pszichológiára erőltetett gondolatkonstrukció személyi létezésünk társadalmi sajátosságai közül nem ragad meg különösebben jelentős mozzanatot. Illetve, amit értelmezési lehetőségként felkínál kapcsolatainkra, az éppen „nyilvánvaló” volta miatt sokkal inkább elfedi, mint feltárja a valóságot. Hiszen azáltal, hogy ez az elmélet társadalmi kapcsolatformáinkat s személyi érintkezéseinket egyszerű kommunikációs viszonyra szűkíti le, hogy magában az „információcserében” láttatja ezek lényegi mibenlétét, tulajdonképpen rejtve hagyja s eltakarja emberi mibenlétünk társadalmi meghatározottságának mélyebb értelmét. Nevezetesen azt, hogy magukban ezekben a — különböző jelleget és formát öltő — viszonyokban nyer konkrét tartalmat az ember személyi létezése, hogy ezeknek a viszonyoknak az ütközésében és szövődésében zajlik egész élete.

Társadalmi érintkezési formáink mögött sokkal többről van tehát szó, mintsem hogy azt csak kommunikációra lehetne redukálni. Együttélésünk s belőle fakadóan emberi arculatunk legfőbb jellegzetességeit éppen ezekben a viszonyokban ragadhatjuk meg. Fenntartással kell ezért fogadnunk minden olyan elméleti törekvést, amely ezekre a különben is nehezen megragadható összefüggésekre inkább árnyékot, mint fényt vet. Márpedig az információelmélet, nagyrészt közhelyeket takaró tudományos frazeológiájával, éppen ezt teszi. S minthogy Buda Béla sem tud teljes mértékben megszabadulni ennek következményeitől, sok egyéb érdekes és hasznos gondolata mellett mindenekelőtt a kommunikációelmélet lehetőségeit taglaló mértéktartó összegezést tartjuk igazán jelentősnek. Ebben ugyanis egyértelműen leszögezi, hogy a kommunikáció és metakommunikáció koncepcióját a hozzátartozó elmélettel együtt nem lehet a tudomány végleges szavának tekintenünk, mert „ez az elmélet, valószínűleg később majd módosul vagy más, átfogóbb teóriába épül bele”. Ez a távolságtartás és körültekintő előrelátás az, ami Buda Béla célkitűzésének legfőbb értelmét érvényesülni engedi. Mivel nem magának a kommunikációelméletnek a „hitélet” félti, hanem a tárgyalt, jelenségkör megértését tartja szem előtt, széles körű anyaggyűjtése révén — mintegy menet közben — előkészíti a kommunikációelmélettel kapcsolatos pszichológiai ismereteket.

reteink szintézisének lehetőségét is, sürgetve e kritikus számvetés elkészültét.

Hogy a kommunikációelmélet valójában „szűk” az empátia jelenségkörének értelmezéséhez, vagyis hogy e jelenségkör mögött az emberi kölcsönhatások sokkal mélyebb és átfogóbb érényesüléséről van szó, mint ahogy azt a kommunikációelmélet látni engedi, az a könyv lapjain többször is nyilvánvalóvá válik. Legkifejezettebben akkor, amikor a szerző az empátiás viszony személyiségünk lelki egészségében játszott esszenciális jelentőségére hívja fel olvasói figyelmét. Számos szakember véleményének hangot adva azt írja, hogy „az empátiás jellegű kapcsolatoknak személyiségek közötti — tehát a sok csatornán át zajló őszinte és intim — kommunikációnak olyan a pszichológiai jelentősége, mint a test szempontjából a légzésnek vagy az anyagcserének”. (Lásd 292. old.) Ebből fakadóan „a huzamosabb ideig tartó pszichológiai magány”, a formális kapcsolatok mellett, illetve azok ellenére olyan pszichopatológiai elváltozásokat kényszerít ki személyiségünkől, amely a későbbiekben még inkább rontja társadalmi beilleszkedésünk és kontaktusteremtésünk eredményességét.

És ezen a ponton szinte már csak „egy hajsza!”, pontosabban egy szerencsétlenül megválasztott fogalom, választja el szerzőnket annak lehetőségétől, hogy alanyi viszonyaink bonyolult konglomerációjában felismerje személyiségünk mibenlétét. A kommunikáció fogalma gátolja meg ebben, amely a személyi kontaktusok felszíni összefüggéseire helyezve a hangsúlyt megnehezíti az ember társas viszonyokban való létezésének megértését és annak felismerését, hogy személyi kapcsolatformáinkban, a kommunikáció minden szintjén, alanyi viszonyaink változása, irányultsága és módosulása az, ami esszenciális jelentőségű. Nemcsak mert a közvetlenül érzékelt vagy bonyolult áttételeken keresztül érvényesülő, személyi viszonyaink szövődésére szerveződik hangulatilag s gondolatilag egész életünk, hanem mert alanyi viszonyaink képviselik ténylegesen is a társadalmi tartalom alakulását és formálódását bennünk.

Mindenesetre nagy jelentőségű előrelépés már az is, hogy Buda Béla felismeri és magyarázni próbálja személyi kapcsolatformáink jelentőségét. Még ha igaza mellett érvei kissé keresettek is. Mert ha kétség nem is fér ahhoz, hogy személyi életvitelünkben, identitásunkban, lelki egészségünkben kapcsolatformáink és kötődéseink, esszenciális jelentőségűek, e kérdéskör létalapjainak kibontása helyett szerzőnk — ezúttal is a maga fegyvertáránál maradva — a tapasztalati megfigyelések adataival érvel. A szociológia és a pszichológia felméréseire hivatkozva azt állítja, hogy a mai ember életében az olyan hagyományos ösztönzőknél, mint az anyagi javak, társadalmi presztizs, szexuális kielégülés, szabadidő-eltöltés, lakásigény és étkezési szükséglet, nagyobb fontosságúak lettek a „saját identitásával kapcsolatos jelképes szükségletek”, a formális kapcsolatokon be-

lül a személyes elem, egyszóval mindennél fontosabb lett a másik ember „mint egyéniség, mint különleges, egyedi lény, mert csak ennek tükrében talál meg valamit önmagából is” az ember. (Lásd 289. old.)

Mi tagadás, anélkül, hogy személyi viszonyaink jelentőségét akár a legcsekélyebb mértékben is megkérdőjeleznénk, kétkedéssel fogadjuk a „mai ember” új szükségleteire fényt vető szociológiai és pszichológiai felmérések egyértelműségét. Kétkedéssel kell azt fogadnunk több szempontból is. Egyrészt azért, mert a személyes kapcsolatok elsődleges szükségletté válásának s magának e szükséglet tudatosságának hiánya mindennapi életvitelünk szintjén lépten-nyomon leleplezi önmagát, másrészt pedig — és ez az, amiről nem célszerű megfélekednünk — mert az emberi kapcsolatok fentebb igényelt személyessége, szubjektív telítettsége, a formális kapcsolatok társadalmi kényszerítő ereje miatt egyelőre még kivitelezhetetlen. És persze az az állítás sem állja meg helyét, hogy a szubjektív viszonyok jelentősége az utóbbi fél évszázadban nőtt volna meg. Mint-hogy ezek a viszonyok nemcsak a „gyermek zavartalan személyi fejlődése szempontjából”, de az ember társadalmi voltából fakadóan is minden életkorban és történelmi időpontban egyaránt fontos szerepet játszanak. Legfeljebb arról lehet szó, s különbség abban van, hogy adott időpontban egy adott létforma hogyan hat vissza ezekre a viszonyokra. Így napjainkban, az iparilag fejlettebb társadalmakban, az alapvető élettani szükségletek kielégültével, ezek a viszonyok az emberi élet minősége szempontjából valóban nagyobb szerephez jutnak. De hogy ténylegesen miféle szerephez jutnak, hogy a „ma emberénél” hogyan és miért kerülnek előtérbe a szubjektív jellegű kapcsolatok, annak — a szociológia és a pszichológia jelzett felméréseire nem kevésbé rációfolva — Buda Béla szemléletes leírását nyújtja.

A fejlett gazdasági életű társadalmakat emberi kapcsolataink szempontjából jellemezve az alábbiakat írja: „Nagyon sok az egysíkú, stagnáló, nagyon szűk egyensúlyi bázison kialakuló kapcsolat, az emberek nagyon távol állnak egymástól érzelmileg, nagyon alacsony fokú tudatossággal élik át interakcióikat, nehezen, egyenetlenül fejlődnek, emberi kapcsolataik zavaraiából nagyon nehezen, sok szenvedés és bántás árán szabadulnak csak ki”. (Lásd 295. old.) Majd így folytatja: az emberek viszonyaikra „értelmi jellegű elveket, értékszemponctokat, merev szabályokat vonatkoztatnak, és az egyediséget, a sajátosságokat nem érzik és veszik figyelembe eléggé egymásban”. Ebből a talajból aztán kényszerűen fakadnak az agresszív kilengések, a családi és házassági krízisek, különböző zavart magatartásmódok, rövidzárlatos örömszerzési szokások, munkahelyi konfliktusok és a legkülönbözőbb deviáns magatartások.

„A modern ember tehát rászorulna arra, hogy empátiás képességeit fejlesszék” — vonja le mindebből a végső konzekvenciát Buda Béla. Ami ebben az összefüggésben azt sugallja, hogy mindenekelőtt rajtunk, em-

pátiás képességeink fejlesztésén múlik gondjaink orvoslása. Ez azonban így nemcsak hiú ábránd, de ideológiai következményeit tekintve veszélyes önámítás is. Hiszen annak az idealista szemléletnek a magvát ülteti el bennünk, hogy kizárólag képességeinken és hozzáállásunkon múlik, mennyire tudunk életünkkel boldogulni, ahelyett, hogy sivárrá váló kapcsolataink mögött, formális viszonyaink térhódításáért együttélésünk intézményesített keretének jellegét s adott formáját tennénk felelőssé.

Sorsunk, személyi boldogulásunk érdekében aligha elég a „természetes és tudatos empátiára” való törekvés, gondjaink orvoslását aligha szabad kizárólag ettől remélnünk. Mellette és előtte sokkal inkább társadalmi intézményeink személytelen viszonyainak humanizálásában kell a közös-ségibb emberi lét lehetőségeit keresnünk, más szóval, kapcsolatformáink bürokratikus túlszabályozottságán kell intézményesen engednünk. És társadalmi életünk demokratikussá tételének elve, bár átvitt értelemben, tulajdonképpen ezt jelenti. Ennek megvalósulása érdekében azonban nemcsak az egymáshoz való személyi odafordulás lehetőségét kell megteremtünk, de a formális kapcsolatok rovására ezt társadalmilag is értéke-sőbb gesztussá kell lényegíteniünk.

Létformánk sajátosságai, az intézményekben rögzített érdekellentétek s ezeken belül kapcsolatformáink jellegét meghatározó csereviszonyaink s maguk partikuláris érdekképviseletével, amelyek keresztül-kasul behá-lózzák és átítatják egész életünket, egyelőre még komoly akadályát je-lentik az efféle átrendeződésnek. Ilyenformán viszont az empátiás kész-ség szorgalmazói is csupán naiv áldozatai a jobbat akaró törekvésnek. Mert ha empátiás képességünk révén sikerül is partnereink vagy ügyfe-leink rejtett szándékára ráérezve „felülkerelkednünk”, hosszabb távon és végeredményét tekintve ez a módszer, mármint hogy „ügyességünk” révén mi másszunk mások fejére, aligha járul hozzá emberi életünk tartalma-nak és jellegének minőségi átrendezéséhez.

De tisztában van azzal Buda Béla maga is, hogy pusztán empátiával szép keveset lehet a világon változtatni. Bár ennek okát távrólól sem a fentebb jelezett ellentmondásban látja, hanem abban, hogy világunkban a „racionalitás szelleme”, az érdekviszonyoktól megfertőzött lelkület, nem kedvez az empátiának: sem a fogalom elterjedésének, sem az általa jelölt emberi készség elmélyülésének. De ha a korszakunkat jellemző szemléleti kötöttségek miatt, szerzőnk elhanyagolhatóan is nyilvánítja az empátia fogalmának és koncepciójának társadalmi jelentőségét, a könyv terjedel-mes részét mégis annak bizonyíttatására szenteli, hogy az empátiás kész-ség hogyan válhat a vezetésben, a pedagógiai munkában és gyermekne-velésben, az orvoslásban és pszichológiai munkában, csoportterápiában és rendőri kihallgatásban, előadásban és tömegtájékoztatásban — egyszó-val a formális emberi kapcsolatainkat jellemző legkülönbözőbb szituációk-ban — hatékony társadalomszervező erővé.

Az empátia intézményes keretek között történő alkalmazásának lehetőségét Buda Béla, röviden szólva, abban látja, hogy az megkönnyíti az egyén viselkedésének szabályozását. Az empátia ugyanis — mint mondja — lehetővé teszi, hogy a vezető vagy nevelő, terapeuta vagy rendőr, megfelelő közvetítővé váljék a társadalmilag megkívánt magatartás és tudás, valamint az adott egyén érzelmi világa, lelkiállapota, személyi sajátossága között. (Lásd 238. old.) Más szóval, Buda Béla az empátia azon lehetőségére hívja fel figyelmünket, hogy általa a társadalmi élet egyoldalú racionális szervezése és szabályozása kiegészíthetővé válik az érzelmi ráhatás, a pszichológiai szabályozás eszközével is. Hogy tehát ne pusztán verbális szinten történjen az uralmi viszonyok ideológiájának közvetítése, hanem a „racionális” érvek mellett — s már kora gyermekkorunktól kezdve —, a személyünknek szóló fokozott érdeklődés, kitüntetett figyelem és (álcázott) emberi jóézés érzelmi ráhatásaival is segítsük intézményes viszonyaink adott rendjének elfogadását, vagyis a fennálló termelési és elosztási viszonyokhoz való igazodást.

Ezzel aztán egy kínos természetű, de a pszichológiában távolról sem új keletű problémával kerül szembe a szerző. Ahhoz, hogy törekvését méltányolják és elismerjék, hogy fáradtságos munkájának társadalmi hasznosságában senki se kétekedhessék, Buda Béla is — mint rajta kívül még annyian mások — kénytelen az adott létforma zavartalan reprodukcióját szolgáló „tippekkel” előállni. Még ha ezzel, feledve a személyi sors szubjektív jellegű gondjainak érdeképviseletét, holtvágányra is terelődik a szerzői szándék. De hogy ennek a gondolati törésnek a mélyére lássunk, vissza kell térnünk az empátia meghatározásához.

Személyi viszonyaink és az empátia összefüggéseinek tárgyalása során Buda Béla még arra a helyes álláspontra helyezkedik, hogy az emberek egymás iránti érzelmi-tudati nyitottsága, a másokat nyomasztó problémákra való ráhangolódás voltaképpen természetes adottságunk, s hogy ez a bennünk rejlő hajlam vagy készség csak a „szocializáció” során, társadalmi létformánk legfőbb jellegzetességeinek elsajátításával kerül „gátlás alá”; hogy a másik emberrel való kontaktusunk létformánk sajátosságaiból fakadóan válik mindinkább „diplomatikussá”: szabályok és konvenciók által irányított, tartalmában viszont rejtett, magatartássá. Együttélésünk jellegéből fakad tehát, hogy nem célszerű nyíltan adni önmagunkat, s hogy csak kevésbé vagyunk kíváncsiak egymásra. Felnőtté válva már nem a másik ember személyisége, alapélménye, életérzése stb. érdekel bennünket, hanem mindennek csak egy sajátos vetülete: a személyi magatartásban, verbális közlésben, hangulatváltozásban megnyilvánuló vagy abból kiolvasható, s számunkra jelentőséggel bíró, érdektörekvések.

Csak célokat és érdekeket veszünk figyelembe, ehhez igazítva a magunk céljait és érdekeit. Személyi kontaktusaink sok esetben nem is állnak egyébből, mint csereaktusokból, s ezen belül egymás megtévesztésére

irányuló törekvésekből, vagy — legjobb esetben — törekvéseink és érdekeink „humánus” egyeztetéséből. Az empátiával kapcsolatban mindez akként merül fel, hogy — valamely rejtett emberi tulajdonságunk életre hívása révén — miként lehetne változtatnunk silánnyá (közömbössé, számítótá, ellenségessé) vált emberi természetünkön.

Mert az empátia nem egyéb, mint emberi természetünk gazdagabbá tételének, személyi kapcsolatformáink emberi teljességigényének — vagyis egy aligha teljesülő nosztalgiának — nem túl szerencsés megfogalmazása, körülírása. Emberi együvé tartozásunknak, egymás közvetlenebb megélésének s teljesebb elfogadásának igénye kap hangot ebben a nosztalgiában, amely ez idő tájt, létformánk sokféle kényszerítő hatása miatt, még nem tud megnyilvánulni.

Az eszmei alapok nagyoaltságából fakadóan azonban Buda Béla mind ezt kellőképpen nem tisztázza magában. Enélkül viszont, bár jól látja azt, hogy a „modern társadalom” optimális szervezetségre való törekvésében „formalizálni igyekszik az emberek viszonyát minden lehetséges helyzetben, ahol csak rendszeresen érintkezésbe kell kerülniök egymással” (lásd 188. old.), személyi kapcsolatformáinkra vonatkozóan nem vonja le a megfelelő konzekvenciát. Így aztán elképzelhetőnek tartja, hogy személyi viszonyaink intézményes szabályozása, kapcsolatformáink elszemélytelenítése ellenére, sőt éppen hogy ennek tökéletesítése révén (!) társadalmi érvényt és jogot tud szerezni vagy biztosítani az empátiának. Ezt viszont csak úgy érheti el, ha felkínál egy rafinált pszichológiai technikát, amellyel rejtett szubjektív tartalékainkat felszínre lehet hozni, hogy szabályozás alá lehessen azt is vonni, s ekként lelkünk titkos rezdüléseit is létünk intézményes jellegéhez lehessen adaptálni. Paradox módon így, az empátia révén, végül is az a hierarchikus szervezet nyerne megerősítést, amely — a benne lefojtott ellentmondások s érdekellentétek miatt — kíméletlenül szembe helyez bennünket, nemcsak egymással, hanem lényunktől elidegenített egész társadalmiságunkkal.

És még csak azt sem állíthatjuk, hogy Buda Béla figyelmét elkerüli életünk intézményes voltának legfőbb sajátossága. Tisztában van ugyanis azzal, hogy az üzemek, gyárak, hivatalok, iskolák, testületek, szervezetek és nem utolsósorban a család együttélésünk szabályozását, a köztünk feszülő érdekellentétek lefojtását szolgálják, s hogy, fájdalom, ezzel együtt jár viszonyaink elszemélytelenítése. Mint ahogy tisztában van azzal is, hogy a lefojtott érdekellentmondások belső felhalmozódása időnként kikényszeríti az intézményrendszer kisebb-nagyobb változásait. Csakhogy ezeknek a változásoknak a lehetőségében és szükségességében szerzőnk nem a szabadabb, kevésbé rendszabályozott élet megteremtésének gondját veszi magára, hanem azzal törődik, hogy miként lehetne „pszichológiai befolyásolás” révén magát a szervezeti felépítuményt, illetve annak reprodukcióját optimalizálni. Bár eredeti szándéka nyilvánvalóan

nem arra irányul, hogy személyi létezésünk, szubjektív megnyilatkozási lehetőségünk szabadságfokának rovására az intézmények, az életidegen struktúra, vagyis a szabályozórendszer hatásfokát növelje, hanem ennek éppen a fordítottját szeretné, mégis, aligha lehet szó félreértésről. Hiszen az Empátia a vezetésben c. fejezetben ebből a szempontból eléggé egyértelmű az amit ír: „A változás vagy megterhelés feszültségei általában felszínre hozzák az addig rejtett vagy kompenzált ellentéteket. Ilyenkor a hagyományos szabályozók gyakran nem eléggé hatásos vagy célszerűtlenül durva eszközök, *pszichológiai befolyásolásra* van szükség. A pszichológiai befolyásolás beavatkozásai pontjainak és alkalmazásainak értékeléséhez van nagy szükség empátiára.” (Lásd 207. old.)

De nemcsak a vezetésben érhetünk el sikereket: „a személyes kapcsolat szabályozó tényezőjévé” válhat az empátia az oktató- és nevelőmunkában is. Úgyszólván függetlenül attól, hogy a tanár — személyisége, meggyőződése, előlított tananyaga révén — miféle tudattartalmakat igyekszik beépíteni neveltjeibe, hogy az empátias ráhatás révén miféle személyiségmodellt hív életre, ezzel a technikával, viszonylag kis energiabefektetés mellett is, „komoly eredményeket” lehet elérni az adott szervezeti forma által megkívánt magatartás és tudatforma létrehozásában és újratermelésében.

Mi tagadás, az empátia oktató- és nevelőmunkában való használatával kapcsolatban megint csak az az érzésünk, hogy sokkal kevésbé segítően az személyiségünk gazdag „kibontakoztatását”, mint amennyire olajozná azt a gépezetet, amely a társadalmi javak újratermelésében — ha egyelőre kényszerítő gazdasági kööttségek miatt is, de — éppen hogy lehetőségeinknek szegi szárnyát.

Az empátia gyakorlati jelentőségét kívánja növelni Buda Béla azzal a javaslatával is, hogy vonják be azt a rendőri kihallgatás módszerei közé. Sokkal többet lehet ugyanis a kihallgatás során elérni — írja —, ha a kikérdező „beleélő módon közelít” a szorongatott emberhez. „Ha az eseményeket az elmondás belső ‚szerkesztésébe’ beleélve hallgatja valaki, több összefüggést képes megérteni, tovább tudja rejteni a kikérdezési céljait és taktikáját, mintha nyílt kérdésekkel próbálkozna.” (Lásd 280. old.) Bár az empátia alkalmazásának jelzett előnyeivel kétség nem fér, ha meggondoljuk, hogy ma még hány zsarnoki rendszer élhetne vissza ezzel a képmutató pszichológizálással — hiszen a módszer alkalmazását aligha lehetne szabadalmi joghoz kötni! —, különösebben nem találjuk lelkesítőnek ezt a perspektívát sem.

És sorolhatnánk tovább azokat a szituációkat, társadalmi kapcsolatformákat, amelyek — a szerző megítélése szerint — mind igénylik az empátiát. Alkalmazásának igazi terepét és lehetőségeit azonban a különböző pszichoterápiákban látja. Annál az egyszerű oknál fogva, hogy itt az empátia olyan közeget jelent, amely nélkül hatékony terápiás folya-

matról szó sem lehet. S hogyan is lehetne, amikor éppen az empátia révén kerülnek felszínre azok a „mögöttes jelentéstartalmak”, amelyek nem jutnak el a verbális megfogalmazódásig és viselkedésünkben sem fejeződnek ki egyértelműen. A terapeuta — empátiás készsége révén — ezekre a rejtett lelki tartalmakra: elfojtott vágyakra, képzettöredékekre, emléknymokra... ráérezve, megkísérli magában rekonstruálni azt az élményállapotot, amit a páciens körülményes kitérőkkel elpanaszol, s ami adott esetben viselkedészavar vagy nyomasztó közérzet konfliktusteremtő oka, alapja.

A legkülönbözőbb tudatállapotok és élethelyzetek „megérteni akarásából” és „átvállalásából” fakadóan a pszichoterápiás viszony életünk azon ritka kontaktusai közül való, amidőn nemcsak hogy átfogó és mély a személyünknek szóló érdeklődés, de az empátiás technika ezúttal kivételesen „személyes ügyet” helyez az elvont intézményes érdekeltség elé. Más kérdés — bár egyáltalán nem mellékes körülmény —, hogy „gyógyulásra” való hajlamunk, lévén társadalmi adaptációs készségünk függvénye, e készségünket élesztgetve a terápia mégiscsak intézményes érdekeknek szerez érvényt.

Az empátia terápiás alkalmazása azonban ettől a szépséghibától eltekintve sem értelmezhető a vágyott humanizmus közvetlen megnyilvánulásaként. Illetve, amennyiben lélektelenné vált emberi kapcsolatainkhoz viszonyítva mégis annak kell tekintenünk, úgy a humanizmus karikatúrájára kell benne ismernünk.

Ember voltunk eme szabad megnyilatkozásának lehetőségét ugyanis pénzért kell megvásárolnunk. A terapeuta kizárólag megfelelő fizetség ellenében mutat „meleg emberi” érdeklődést, mint ahogy a páciens is pénze ellenében várja el a számára nélkülözhetelenné vált „emberi jóérzést” és személyes gondjaival való törődést. Hogy a humanizmus megvásárlása közvetlen formában történik-e avagy a kínos összefüggéseket elmosó bürokratikus áttételekkel, az mit sem változtat a terápiás helyzet csereviszonyjellegén. Mit sem változtat azon, hogy az empátiás meghallgatásban immár a puszta emberiség válik árucikké.

Nem mintha nagy titkot árulnánk el ezzel, hiszen „pénzszagú” emberiségünk aligha titok bárki előtt is. Különösképpen nem az Buda Béla előtt, aki a csereviszonyokban felismerve életünk természetes közegét, nemcsak hogy az empátiás helyzet professzionális jellegén nem akad fenn, de kiváló gyakorlati érzékről tanúskodva arra is felhívja figyelmünket, miként lehetne empátiás készségünket a magunk részéről is „alku” tárgyává tenni. Mert hogy adódik erre lehetőség, s éppen abból kifolyólag, hogy az empátia értéktényező szerepet játszhat az emberi kapcsolatokban. A kapcsolatok „alkuiban” empátiás képességünket valamiért cserébe lehet adni — mondja Buda Béla. Így például a testi hibával vagy fogyatékossgal rendelkezők személyiségük hátrányos helyzetét a társadalmi

cserekapcsolatok piacán empátiával tehetik értékesebbé. Ugyanez áll az alárendelt vagy kisebbségi helyzetben élő, szegényebb sorsú és kiszolgáltatott emberekre nézve is.

Akik tehát anyagi javaink termelésében és elosztásában bármily okból kifolyólag hátrányos helyzetben vannak, empátiás készségük révén — megértésre való hajlamukat piacra dobva, azt más árura váltva — kompenzálhatják valamelyest hiányaikat.

Nincs hát okunk csüggedésre, még kevésbé jogunk elégedetlenkedésre, ha szorít a helyzetünk. Hiszen csak rajtunk múlik, csak empátiás készségünkhöz kell nyúlnunk, és minden körülmények közepette segíthetünk önmagunkon, vagy legalábbis könnyíthetünk sorsunkon. Az empátia csodákra képes. Nemcsak úgy s akként, hogy különböző árucikkekre lehet átváltanunk, hanem abban az értelemben is, hogy segítségünkre van sorsunk egyengetésében. Ráérezve mások rejtett szándékaira, elejét vehetjük a kínos konfliktusoknak. Az alkalmazkodás nehézségei és a kapcsolat-teremtés zökkenői is könnyűszerrel áthidalhatóvá válnak általa. Mentésülve ekként a szücségtelen feszültségek és stresszhatások alól, harmonikusabb lesz életünk, és önértékelésünk is megszilárdul. És még mennyi lehetőség az empátiában: minden figyelmünket és fáradságunkat megéri hát e készségünk előcsalogatása és begyakorlása, hiszen együttélésünk legfájóbb hiányait is képesek leszünk általa kellemes élménnyé varázsolni.

Bármilyen legyen a szerző szándéka, aligha tévedünk nagyot, ha azt állítjuk, hogy könyve olvastán efféle hit és csodavárás ereszt gyökeret legtöbb olvasójában.

Természetesen Buda Béla az empátiával kapcsolatban nem ígér semmiféle csodát. Éppen csak emberségünk — többé-kevésbé minden körülmények között ható — „varázserejére” hívja fel figyelmünket. Jogosan teszi, és kétségtelen, hogy életünk rejtett dimenziójára villant rá. De mivel érdemi mondanivalóját túldimenzionálja, s mivel azt egy kevésbé kiforrott tudomány zavaros fogalomrendszerébe ágyazza, akaratlanul is megtéveszti olvasóját.

De még ha csak erről volna szó. Az a körülmény, hogy Buda Béla maga sem látja eléggé tisztán, hogy társadalomontológiai és személyiségleléktani összefüggéseit tekintve miféle jelenségegyüttest is vizsgál, sokkal súlyosabb formában bosszulja meg magát. A tapasztalati megfigyelésekre való hagyatkozás sajnos azzal a veszéllyel jár, hogy szerzőnk, életformánk és életviszonyaink megváltoztathatóságával kapcsolatban néhány pszichológiai mozzanatot indokolatlanul idealizál.

Kezdve mindjárt a pszichológiai kulturáltság társadalomformáló határán, amely Buda Béla vállalt missziójának közvetlen elméleti előfeltételeként is szolgál. Ennek lényege az, hogy mivel bizonyos felmérések tükrében s számos szakember egybehangzó véleménye alapján a különböző viselkedésviárok, személyiségérülések, magányérzés, neurózis stb., illetve

a pszichológiai kulturáltság színvonala között szoros összefüggés áll fenn, ésszerűnek látszik, hogy ott, ahol szükség mutatkozik rá, felvilágosító munkával és mentálhigiénias neveléssel segítsük a helyzet orvoslását. E felvilágosító munka mellett az is nyomós érveléssel szolgál, hogy — mint Buda Béla írja — a „hiányos pszichológiai kulturáltságú közösségek me-reven követelik a konformis viselkedést, és büntetnek minden elhajlást, súlyos konfliktusokat élnek át, amelyeknek áldozatai vannak, és amelyek nagyon nehezen oldódnak fel”. (Lásd 294. old.)

A kérdés ezzel kapcsolatban nem az, hogy a mentálhigiénias nevelés kell-e vagy sem, hogy felvilágosító munkára szükség van-e vagy nincsen, hanem hogy mit és mennyit vállalhat magára ez a szándék. Hogy arány-tévesztésében nem teszi-e felvilágosító munka és nevelés kérdésévé tár-sadalmi viszonyaink átrendezését? Hogy nem téveszti-e szem elől azt a körülményt, mi szerint a pszichológiai kulturáltság szintje azok-nak a mindennapi gyakorlati viszonyainknak a függvénye, amelyek leg-főbb vonatkozásaikban intézményesen vannak rögzítve? Mert ha meg-tehetnénk, hogy erről megfeledkezzünk, ha elhanyagolható volna ennek jelentősége, a pszichológiai kulturáltság imponálón magas szintje, az empátiás magatartás széles körű elterjedése, valóban megszépíthetné és gazdagabbá tehetné életünket. De ha szem előtt tartjuk azt a körülményt, hogy együttélésünk jellege strukturálisan van rögzítve, könnyű belátnunk, hogy az empátia nemcsak hogy nem válhat „csodaszerré” személyes éle-tünkben, de intézményes alkalmazásának lehetséges formáit sem tekint-hetjük feltétlenül és minden vonatkozásban valamiféle előrelépésnek.

Mert tulajdonképpen mit is ígér az empátia, sikeres alkalmazása ese-tén? Azt, hogy életünk grandiózus szabályozórendszere — a vezetés, szervezés, nevelés, gyógyítás, kihallgatás stb. „finomítása” révén —, az empátia bevonásával, sikeresen betörhet személyiségünk eddig zárt vi-lágába, intimitásaiba is. S mivel az emberek, mind élethelyzetükből, mind lényükből fakadóan, motiváltak az empátia elfogadására; vagyis szép szóra, megértésre, meleg érdeklődésre szívesen megnyílnak; a kiábrándult, kétségbeesett, betegségbe menekült, lázongó, normaszegő, egyszóval a „ne-hezen beilleszkedő” emberek könnyűszerrel léprecsalhatóvá válnak. Az empátia csapdává válik, mert őszintének, érdeklődésnek vélt emberi gesztusokkal megtéveszti és ráveszi a „kiszemelt „ellenlábásokat” személyi titkaik feltárására, akik így lelepleződnek az uralmi viszonyokat őrző intézmények előtt, hogy rejtett vágyaikban, céljaikban, indulataikban, érzelmi-tudati sajátosságaikban lemeztelenítve és kiszolgáltatva könnyeb-ben átnevelhetővé, irányíthatóvá, manipulálhatóvá váljanak.

Mi ez, ha nem az uralmi viszonyok konzerválásának újabb technikája? Mi ez, ha nem a balszerencsés emberi sorsokat termelő társadalmi struk-túrának a támogatása?

Mert csodák csodájára, az empátia révén a pszichológia távolról sem

árhít rámutatni a munkamegosztás adott formájából, életvitelünk és kapcsolatformáink bürokratikus túlszabályozottságából, az emberi lehetőségeinknek tartalmát és keretet adó létformából, egyszóval az uralkodó termelési és társadalmi viszonyokból fakadó, személyesen élményeinkben reprezentálódó ellentmondásokra; nem azt a célt szolgálja, hogy feltárja és tudatosítsa életérzésünk, magatartásunk, konfliktusaink releváns társadalmi tartalmát, hogy ennek társadalmi életünk átszervezésében hitelt és érvényt szerezzen. Nem, az empátiás technika az élet adott rendjét, az emberi viszonyokat a maga intézményes formáival, úgy fogadja el, ahogy van, nem kíván konstruktívan új mozzanatokat, szempontokat hozzáadni. A struktúrára gyakorolt nyomás helyett a „sorból kilógó” egyéneket próbálja meg — „mély együttérzéssel” — az együttélés adott formájához adaptálni.

Ekként és ezért válhat az empátia gondolköre és technikája veszélyes ideológiai hordozójává, s mennél jobban elhatárolja a tudós a politikai-ideológiai állásfoglalástól magát, annál inkább.

Ami természetesen nem jelenti azt, hogy a pszichológia ne foglalkozék az empátiával, illetve e fogalom által felölelt jelenségszférával. Ellenkezőleg. A szocialista társadalomépítés gyakorlata és a marxizmus szel-leme éppen azt várná el a pszichológiától, hogy feltárja és kibontsa a személyi sorsok, életek szubjektív gondjaként megfogalmazódó társadalmi-együttélési problémáinkat. Köztük is elsősorban a társtalanná válásnak, kapcsolataink elszegényedésének, személyiségünk egysíkúvá válásának, emberi tartásunk elszürkülésének okát. Ahhoz azonban, hogy a pszichológia ehhez a feladathoz felnőjön, hogy a létforma ideológiai szentesítése helyett magára a struktúra módosítására vonatkozóan tudjon és merjen „tippekkkel” előállni, hogy annak módosítása révén hogyan s miként lehetne mássá, szebbé, teljesebbé tenni emberi életünket, a pozitívizmus örökségéhez való görcsös ragaszkodás helyett a marxizmus szellemével kell felvérteznie magát.

Bízunk benne, hogy Buda Béla, aki az elsők között ismerte fel nálunk az emberi élet konkrét problémái kutatásának fontosságát, ebben az irányban halad tovább munkásságában.